

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۝

رسالة في تحقيق الحق في امر

في القرى

از تصنیف شریف و تالیف لطیف بحر الحقائق کنز الدقائق
کاشف اسرار شریعت و طریقت و اقف رموز معرفت و حقیقت
سلالة اکسلاف و وسیلة الاخلاف قدوة کاملین زبده
العارفین مرشدنا و قبلتنا الحاج ^{فظا}
حضرت خواجہ محمد حسن جان الفاروقی المجدی قدس سرہ الغزینی

در مطبع عباسی پریس کراچی طبع گردید

درفشان حضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام حین تحدیث سے شنیدند انرا ہم بلاکم و کارث نقل سے کردند۔ ابو ذرؓ بہر گاہ کہ حدیث وَاِنْ نَزَلْنَا وَاِنْ نَزَلْنَا رَوَايَتِ مَعِ كَلِمَةٍ رُوحٍ بِرُوحٍ عَلِيٍّ رَغْمًا لِنَفْسِ ابْنِ ذَرٍّ ہم ضرور روایت میگردیم۔ بالقرض والتقدير اگر در لفظی شک و اشتباه واقع شد آنرا صاف طور ظاہر سے کردند۔ مثلاً دعائے استخارہ در صحاح ستہ مروی است۔ جائیکہ ان هَذَا لِأَمْرِ خَيْرٍ لِي فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ عَاجِلِهِ وَآجَلِهِ روایت کرده اند راوی را اشارت بود کہ آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام عاقبت امری فرمودہ یا عاجلہ و آجیلہ آنجا صاف طور ظاہر کردہ سے گوید کہ درین لفظ شک دارم آیا آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام چنین فرمودہ یا چنان حال آنکہ در معنی فرقی ندارد و در دعاء و نوافل اینقدر قدغن نہ بود کہ در احکام و مسائل۔

لہذا لئلا لغت ہمیشہ استتہاداً بالفاظ حدیث و کیفیت روایت کردہ اندوے کنند۔

پس گفتیم ماستر صاحب در ہر زمانہ کاسے کہ غریب و نادر الوقوع باشد موجب انکار و تعجب اہل زمان می شود اگر صد سال پیش ازین کسے احوال تار و ریڈیو یا ریل گاڑی و طیارات جوئی میگردکسے باور و اعتبار نمیگرد و درین زمانہ کہ اہل فضل و کمال و ارباب علوم فنون از دنیا گذشتہ رفتہ اند کارائے دست بستہ و حیرت انگیز اوستان باعث تعجب و انکار اہل زمان می شود نہ فقط در زمرہ حفاظ و محدثین بلکہ در ہر طبقہ از علما و صوفیہ و شعرا و فلاسفہ و اطباء و مجتہدین چون کسے

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ط

رسالة تحقيق المباح في القرى

مجلد اول والاخر

از تصنیف شریف و تالیف لطیف بحر الحقائق کنز الدقائق
کاشف اسرار شریعت و طریقت و اقف رموز معرفت و حقیقت
سلالة اکاسلاف و وسیلة الاخلاف قدوة الکاملین زبدة
العارفین مرشدنا و قبلتنا الحاج ^{فظا}
حضرت خواجہ محمد حسن جان الفاروقی المجدی قدس سرہ العزیز

در مطبع عباسی پریس کراچی طبع گردید

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله وسلاماً على عباده الذين اصطفى اما بعدا چونکه در نماز جمعه
در قرنی اختلاف است بعضی از فضلاء وقت نزد فقیر کاتب الحرون ملتجی گشت که
در این باب آنچه حق باشد در تحریر آید بنا بر این با وجود عدم فراغت و غیر موجودی کتب
آنچه میسر آمد تحریر می گردد مخفی نیست که نماز جمعه فرض است بکتاب الله و سنت
رسول الله صلی الله علیه وسلم واجماع امت اما **الکتاب** فقولہ تعالیٰ
یا ایها الذین امنوا اذا نودى للصلاة من یوم الجمعة فاسعوا الی
ذکر الله و ذروا البیع الایه و اما السنه فان النبی صلی الله علیه وسلم
قال ان الله فرض علیکم صلوٰة الجمعة فمختر من حدیث طویل رواه البیهقی و
قال النبی صلی الله علیه وسلم سواح الجمعة واجب علی کل محتلم اخرج
النسائی باسناد صحیح و قال النبی صلی الله علیه وسلم لقد هممت ان امر رجلا
یصلی بالناس ثم احرق علی رجال یتخلفون عن الجمعة بیوتهم رواه مسلم
و قال النبی صلی الله علیه وسلم من ترک ثلاث جمع نهارا و ناطب
الله علی قلبه رواه ابوداؤد و الترمذی و النسائی و ابن ماجه و البزار و ابن حبان و الحاكم
و الدارمی و مالک و احمد و جمیع الله تعالی و قال النبی صلی الله علیه وسلم
من ترک الجمعة من غیر ضرورة کتب منافقانی کتاب لا یجوز ولا
یبدل رواه الشافعی و قال النبی صلی الله علیه وسلم من ترک

الجمعة ثلاث مرات من غير ضرسا وطبع الله على قلبه رواه احمد باسناد
 حسن الى غير ذلك من الاحاديث واقوال الصحابة رضی اللہ عنہم واما الاجماع فقد
 اجمع الائمة الاربعة رضوان الله عليهم على فرضية الجمعة قال
 في الدر المختار في باب صلوة الجمعة هي فرض عين يكفر جاحداها
 لقبوتها بالدليل القطعي انتهى وفرضيت جمعة آية شريفة مذكورة في احاديث
 شريفة مرقومة مطلق نيست وباتفاق مذاهيب اربعة بر عموم خود نيست چه اگر بر عموم خود
 بودے در همه جا اقامت او لازم بودے چه در روستا چه در بھر با در سواری کشتی با
 چه در قرية ہائے خورد و خور خانہ ہا چه در خانہ مردم کہ برائے محافظت باغ و زرع
 برائے چند روزی سازند چه بر مردم خانہ بدوشان مال دارانی غير ذلك و حال آنکہ
 علماء مذاہب اربعة مکان اورا تحفيس کرده اند امام شافعی گفته است کہ در شہرے
 کہ در اں چهل تن عاقل بالغ تندرست احرار باشند مذکور بغیر اناث در اں شہر
 اقامت جموعہ بايد کردند در کم از انہا و مذہب امام احمد بن حنبل ہم ہین است و
 امام مالک می گوید کہ شہرے کہ در اں مسجد یا بازار باشد و خانہ ہائے او شاں پنختہ
 باشند در انجا لازم می آید مردانش کم باشند یا بیش و امام اعظم می گوید کہ اقامت جموعہ
 مصر شرط است پس معلوم شد کہ آیتہ جموعہ باتفاق امامان چہار مذہب بر عموم خود
 نيست قال العلامة العيني في عمدة القاري شرح صحيح البخاري
 في باب الجمعة في القرى والمدن واختلف العلماء في الموضع الذي تقام
 فيه الجمعة فقال مالك كل قرية فيها مسجد او سوق فالجمعة واجبة
 على اهلها ولا يجب على اهل العمود وان كثروا لانهم في حكم المسافرين

وقال الشافعي واحمد كل قرية فيها اربعون رجلاً احراماً بالغين عقلاء مقميين
 بها لا يظعنون عنها صيفاً ولا شتاء الا ظعن حاجته فالجمعة واجبة سواء كان البناء
 من حجر او خشب او طين او قصب او غيرها الخ ومذهب ابى حنيفة انه لا تصح
 الجمعة الا في مصر جامع او في مصلى المصرو ولا تجوز في القرى انتهى ودرر معني مصر علماء حنفية را
 اختلاف متفق صاحب الهداية هو كل موضع له امير وقاض يقدر على اقامة
 الحدود وهذا هو ظاهر الرواية وقال صدر الشريعة صاحب شرح الوقاية وهو
 ما لا يسع اكبر مساجد اهل المكلفين بها وهو المفتي به پس در مقام ك مفسر معني
 صاحب الهداية درست آيد در انجا جمع باليقين فرض است و جائيكه مفسر معني صاحب الوقا
 درست آيد كه مفتي به هم همين قول است بم جمعه فرض است و ادائے آل درست است وليكن
 لظنانه يقيناً پس در انجا جمع هم اد ابايد كرد و آخر الظاهر كه آنرا در عرف چهار گانه احتياطي گويند هم ادا
 بايد كرد تا فرض وقت باليقين ادا گردد و مواخذة آخرت در گلو نماند و جائيكه بر دو معني مفسر است
 نيايد چنانچه در اكثر قريه هائے خورد پس در انجا اگر چهل تن احرام باشند كه بر آنها جمعه لازم آيد بسبب
 رعایت خلاف شافعي و ديگر ائمه دين نموده نماز جمعه ادا كنند و بر ازاں چهار ركعت آخر ظهر را
 هم ادا كنند بر رعایت قول امام اعظم تا فرض وقت يقيناً ادا گردد و رعایت اختلاف نماز ديگر
 نزد علماء حنفية هم معتبر است فان المجتهد يعطى ويصيب عند اهل السنة والجماعة قال
 في الدر المختار في كتاب الطهارة لا في مبحث نواقض الوضوء لا ينقضه مسح ذكر لكن
 يغسل يداً و قد با و امراتاً و امرؤ لكن يندب الوضوء للخروج من الخلاف الے
 خلاف الشافعي انتهى پس هر گاه قول صاحب شرح الوقاية كه در تعريف مصري گويد ما لا
 يسع اكبر مساجد اهل را مفتي به نوشته اند كما في البحر الرائق وقال ابو شجاع هذا

احسن ما قيل فيه و به قال صدر الشريفة و به انفتي كثير من المشايخ و كما قال في
 القهستاني في جامع الرموز شرطية السلطان اذا امكن استيذانه و الا فالسلطان
 ليس بشرط فلو اجتمعوا على رجل وصلوا اجازة كما في الجلالى و غير ذلك انتهى و هكذا
 قال الحلبي و هكذا في المصنفات و قال الشيخ ابن الهمام في كتاب لقضاء من فتح القديرا
 اذا لم يكن سلطان و لا من يجوز التقليد منه كما هو في بلاد المسلمين غلب عليهم الكفار
 يجب عليهم ان يتفقوا على واحد منهم يجعلونه واليا يصلى بهم الجمعة انتهى و قال
 في الدر المختار في كتاب القضاء و لو فقد وال بغلبة الكفار تجب على المسلمين
 تعيين وال و امام للجمعة و هكذا في لتار خانبة و قال في العالم الكبيرية بلاد عليها
 ولاية كفار يجوز للمسلمين اقامة الجمعة انتهى لقطا و قال الشيخ عبدالحى الكنوى في
 عمدة الرواية حاشية شرح الوقاية لا شك في وجوب الجمعة و صحة اداؤها في بلاد
 الهند التي غلب عليها النصارى و جعلوا عليها دلات كفار و ذلك لا تفاق المسلمين
 و تراخيهم و من انفتى بسقوط الجمعة لفقد شرط السلطان فقد ضل و اضل
 انتهى الى هنا ما التقطته من فتاوى الهمايونى للولوى عبد الغفور الهمايونى لسندى انتهى
 پس نزد علماء حنفیه اگرچه در تعریف مصر اختلاف است که محل بسط آن بسوطات مذہب است
 اما معتبر در تعریف مصر همین دو قول مذکور است قول صاحب ہدایۃ کہ در تعریف مصر می نویسد
 کل موضع لہ امیر و قاض یقدر علی اقامۃ الحد و در این و اظاہر روایتی می نویسد و
 قول صاحب شرح الوقایۃ کہ در تعریف مصر می نویسد ہوما لا یسع اکبر مساجد اہلہ
 الکلمین بہا و این را منفتی بہ می نویسد و علماء ہند قاطبۃ فتوی برہس قول کردہ در اکثر
 قرئ ہند اقامۃ جمعہ می کنند و در این باب رسائل و تحریر است و تحقیقات دارند آمدیم

بر سر مطلب پس بریں تعریف مفتی بہ و معمول کا نہ علماء اسلام ہند اس قرینہ کہ انبیہ نکتہ زیادہ از صد
 خانہ دار دو مساجد متعدد دار و دو بازار دار و نماز جمعہ فرض عین و حکم جاحدش از قول صاحب
 در مختار در اول تحریر معلوم و اگر اس تعریف را کہ از علماء وقت متروک کردہ و بر تعریف
 صاحب ہدایہ عمل کند پس نماز جمعہ در شہر ہائے کلان ہند نیز جائز نخواہد شد لفقدان الامیر
 والاذن من السلطان و اگر کہ گوید کہ در صورت فقدان سلطان و امیر لازمست بر
 مسلمانان کہ اتفاق بر کہ کنند کہ ادا نماز جمعہ نماید چنانچہ روایات و خوب اس امر سابق از اس
 از علماء متاخرین مذکور شد و آنرا بمنزلہ سلطان و امیر دانند گوئیم چنانچہ اس فتویٰ متاخرین
 در اصناف بچہ ضرورت جائز بلکہ لازمست ہمچنین در قرئی بر کافہ مسلمین لازمست کہ کہ را
 برائے اقامتہ جمعہ مقرر نمایند و نماز جمعہ را ادا نمایند و ترک نکنند آن را کہ و عید تارکب آن
 در اول رسالہ معلوم گشتہ و بر ہر تقدیر در اصناف قرئی بعد نماز جمعہ چہار رکعتہ آخر الظہر کہ آنرا
 احتیاطی گویند لازم و متحتم است للخروج عن العمدۃ بیقین اگر کہ گوید ہر گاہ قول
 صاحب شرح الوقایہ مفتی بہ و معمول علماء وقت است پس در قرئی کبیرہ چون قریہ ماخن فیہا
 کہ سنی است بقریہ ملک شاہونماز جمعہ بلاشبہ جائز بلکہ لازم است پس چہارگانہ احتیاطی را
 چہ معنی گوئیم کہ چہارگانہ احتیاطی بعد نماز جمعہ لازم است کہ در کتب مذہب شروح و فتاویٰ
 معتد علماء باتفاق آنرا لازم نوشتہ اند زیرا کہ در تعریف مصراختلاف بسیار است بعضی علمای نویند
 کہ مصراں را گویند کہ در و اہل حرتہ موجود باشد بعضی می گویند کہ مصراں شہر را گفتمی شود
 کہ در او رہنرا مرد مکلف موجود باشد بعضی می گویند کہ مصراں شہر را گفتمی شود کہ در عرف
 نام آن در شہر یا شمرہ شود چون بخداد و بخارا بعضی می نویند کہ مصراں مکان را گفتمی شود
 کہ اور امیر و قاضی باشد و قدرت بر اجراء احکام شرعیہ داشتہ باشد بنا بر اختلاف مذکور

در تعریف مصر علماء محققین برائے احتیاط موضع خلاف چهار گانه به نیت آخر ظهر آدرگتہ و
 لم اقبلہ بعد در قرنی بجهت اختلاف در تعریف مصریہ و در امصار بجهت خروج از اختلاف علماء
 در تعدد جمہ کہ اکثر علماء زیادہ از دو موضع در یک مصر جائز ندانستہ اند آنہم در صورتی کہ مصر
 کبیر باشد و وصول یک طرف شہر بہ طرف دیگر خرج کلی باشد چون بغداد کہ در میان نہر جاری
 دارد و اگر چنین نباشد نماز جمہ در یک مسجد لازم است و علماء متأخرین فتویٰ بر جواز تعدد
 کردہ اند و بجهت خروج از خلاف چهار رکعتہ آخر ظهر در امصار ہم لازم نوشتہ اند کمالاً بچھی
 علی المتبع لکتب القوم و هذا آخر ما تیسر لی فی هذا المقام والسلام علی من

اتبع الهدی والتزم متابعت المصطفیٰ صلی اللہ علیہ والہ وسلم
 وانا العبد الفقیر محمد حسن الفاروقی نیا المجددی شریبا المحقق ندیبنا

اقول قولی ہذا واستغفر اللہ العظیم

لی وکم

دکان الکتابتہ لنقل بذہ الادراق من الال فی الیوم الرابع عشر

من ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ

مخفی نماند کہ بر این رسالہ ملا محمد یوسف افغان تردید نوشتہ و قول صاحب کنز و ہدایتہ
 کہ در تعریف مصر نوشتہ اند مستند دانستہ جواز نماز جمہ در قرنی غیر جائز مقرر کردہ اند و در
 جوابش این تحریر مختصر مرقوم گشت۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حامداً ومصلياً. اما بعد رسالہ مولوی محمد یوسف مرحوم بمطالعہ در آمد جو البش بطریق اختصار آنکہ قبول
می کنیم کہ صاحب کنز و ہدایہ در تعریف مصر آنچہ فرمودہ اند و ہر کل موضع لہ امیر وقاضی یقیناً
الاحکام و یقیم الحدود ظاہر روایت و ظاہر مذہب است اما بنظر الغصاف باید دید کہ در دیار ہند
کہ تحت حکومت نصاری سہت در ایچ شہرے اگر چہ دہلی و لاہور وغیرہ از مدن کبیر باشند امیر
سلم وقاضی و تنفیذ احکام شرعیہ موجود نیست و اگر گویند مراد از تنفیذ قدرت بر تنفیذ است
چنانچہ شرح متون بان تصریح کردہ اند گوئیم کہ قدرت بر تنفیذ احکام در دیار اسلامیہ چون
حکومت افغانیہ و ترکیہ می تواند میسر شدن یعنی امیر وقاضی حکومت اسلامیہ اگر چہ عملاً
احکام شرعیہ بجائی آرند اما طاقت بر اجرائے آن دارند مگر در دیارے کہ تحت حکومت
نصاریے و کفار اند امیر اصلاً موجود نیست اگر در کدام شہرے مسلمانان بتراضی یکے را
برائے نام قاضی مقرر کنند آن بیچارہ چہ طاقت دارد کہ اجرائے احکام نماید چون
قطع یدساق و رجم محسن و غیر ذلک پس ہر گاہ طاقت اجرا مفقود گشت تعریف
مصر درست نیاید و بنا بران نماز جمعہ در ایچ شہرے از شہرے ہند درست
نخواہد شد و حال آنکہ جملہ مسلمانان بالتفاق نماز جمعہ خوانند پس برائے صحت
عمل این قدر ہم غفیر مسلمانان علماء متخرین فتوے بر قول صاحب متن در مختار
و شرح وقایہ کہ تعریف مصرے فرمایند و ہوما لا یسع اکبر مساجد اہلہ
المکلفین ہما کردہ اند و بسبب آنکہ خلاف ظاہر روایت است چہار رکعتہ آخر
ظہر را واجب گفتہ اند و اگر عمل بر تعریف ثانی من کل الوجوہ می کردند آخر ظہر را چہ
حاجت بود پس ادائے نماز جمعہ در دیار ہند و در پس آن چہار رکعتہ احتیاطی خواندن
عمل بالروایتیں آمد۔ قطع نظر از تحقیق ما قبل در قریہ ملک شاہو کہ محل حجت است
بسبب این کہ فنائے شہر کوٹہ است خواندن جمعہ لازم است در تعریف فنائے
فنائے مصر اگر چہ روایات بسیار منقول است اما آنچہ معتد است این است
و ہوما اتصل بالمصر لمصالحہ کرکض الخیل و جمع العسکر و الخروج
للرہی و دفن الموتی و صلوة الجنائزہ کذا فی المستخلص و شرح
الوقایہ و ہر دالمحتار و شک نیست کہ این قریہ دریں زمان بشہر کوٹہ
اتصال پیدا کردہ است مصالح بجائے خود ابنیہ ہم قریب الاتصال شداند
پس اگر در شہر کوٹہ جائز باشد دریں قریہ ہم حکم فاجائز خواهد بود پس ہر
تقدیر در قریہ مذکور نماز جمعہ لازم است کہ بر ترک جمعہ و عید شدید در احادیث
صحیحہ وارد شدہ است۔ ہذا ما ظہری و العلم عند اللہ لعلی۔
کتبہ الفقیر الی اللہ تعالیٰ محمد حسن الفکار و فی تجاویز اسد عن ذنبہ الی الخلی
و کان تاریخ التحریر رابع المحرم ۱۳۴۰ و آخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین

